

Nyelv(tan?) vagy lélektan?

VISSZHANG - LIII. évfolyam 23. szám, 2009. június 5.

(Alapvetések) Kicsit megkésve reagálnék a lapjuk ez évi 19. számában (május 8.) megjelent, Szilágyi Anna által jegyzett írásra (*Kétharmad*), amely nagyon érdekes elemzés a politikáról a nyelv felől közelítve. Nagyon helyénvaló is, mert a nyelv kifejez, jellemez, leleplez, a szándékokon túl is, a politika önmagában is értékelhető attribútuma.

Az írás egyik, szerintem legfontosabb mondatára utalnék vissza: „*A jobboldali erők világosan felismerték, hogy a modern politikában a képileg és nyelvileg szimulált jelenlét mindig felülírja a valóságot.*”

Ez az a pont, ahol vitába szállnék a szerzővel, mert meggyőződésem, hogy sokkal többről van itt szó annál, mintsem hogy az egyik politikai oldal kevésbé képes jelenlétét szimulálni vagy a valóságát prezentálni.

Pontosabban: sokkal többről van szó, mint egyes politikusok tehetségtelenségéről, tehetetlenségéről, egy politikai filozófia megújulásának nehézségeiről, nyelvi leleményének hiányáról.

Itt egy társadalmi állapotról van szó, egy nem felnőtt társadalom eszköztelenségéről, nem - mint mindenütt - általában a populizmussal szemben, hanem a populizmust éppen egy éretlenségi állapotra alapozó körmönfont politikával szemben. Nem általában a demokrácia eszköztelenségéről ezzel a technikával szemben, hanem egy éretlen demokrácia intézményeinek tudatos elidegenítéséről, a működtetők demokráciadeficit mentalitását kihasználva. (Ebben az állapotukban ezek az intézmények szükségképpen működnek diszfunkcionálisan.)

Ahhoz, hogy egy szimulált világ teljesen felül tudja írni a valóságot - mert nálunk erről van szó, s ez minőségileg már mást jelent -, kell egy közvetítő közeg, amely engedelmesen idomul ehhez a törekvéshez. Ez az idomulás, itt és most, lemondás a kontroll igényéről, annak minden formájáról. Majdhogynem rosszabb helyzetet teremt ez a látszatra demokratikus közeg a pszeudosajtójával, pszeudoelemzők, fizetett politikamagyarázók körével, egy elgyávult, elkényelmesedett értelmiséggel, mintha az említettek teljesen hiányoznának. Formalitásokban kifejeződő létezésük ugyanis legitimálja a látszatoműködést, ezzel tovább erősíti a szimulált világ térnyerését a valóság kárára.

Ha a konkrétumok felől közelítünk, ezer példáját tapasztalhatjuk a mindennapokban az egymásra rakódó jelenségeknek, amelyek ezt a diagnózist megerősítik, s amelyek a jelenlegi apátiában, benutságban végződnek, azoknál is, akik gondolkodni még nem felejtettek el.

Most ne beszéljünk a szélsőjobb nézetek eszkalálódó jelenlétéről. Ne beszéljünk a jobboldal médiabirodalmáról, amelyet néhány év alatt akadálytalanul felépített, és amelynek feladata a saját politikafoyasztók táplálása. Ezek már nyugodtan és zavartalanul függetlenítik a maguk világát a valóságtól.

A többről beszéljünk: a közszolgálat mibenlétéről Magyarországon, az úgynevezett függetlenek attitűdjéről, az objektivitás összetévesztéséről a nihilizmussal, a mindennapok kis árulásairól a józan ésszel és a deklarált elvekkel, értékekkel szemben. Azokról beszéljünk, akik közvetítő közegként asszisztálnak és igazodnak a populista nyomuláshoz.

Például a negyedóránkénti rövid hírek szerkesztéséről, amelyekbe kritikátlanul emelik át a pártpropaganda-gépezet legbornírtabb paneljeit; a sajtótájékoztatókról, ahol nincsenek kérdések; a közszolgálatról, ahol lehet hetekig elmélkedni öregecskedő feleségekről, de fel sem merül az elmélkedés hosszabban arról, hogy mit jelent ez a mondat: „nem akarok sokszínű parlamentet”. A kettős mércéről,

amely ebben az attitűdben is tetten érhető: egy ilyen fajsúlyú kijelentés egy-két nap alatt elsüllyedhet a semmitmondó hírek tengerében, míg egy egyébként jogos jubileumi pénz kifizetése hetekig tarthatja magát a felszínen.

Beszéljünk az elemzőkről, akik nem járnak utána tényadatoknak, legalábbis nem állítanak szembe ilyeneket a hamis állításokkal. Akiknek soha nem fontos, hogy az események, politikusi megnyilvánulások, állítások és célok miként értékelhetők az alkotmány, az ország, az állampolgárok szemszögéből, kizárólag arról cserélnek eszmét valami éteri nyelven, hogy egy-egy párt vagy politikus akciója vagy mondata ügyes vagy kevésbé ügyes, hihető vagy nem hihető - sőt, ki is mondják, az számít, hogy mennyien hiszik el.

Egy ilyen közvetítő közegben nincs az az ékesszólás, az a friss és eredeti gondolat, az az őszinte politikai szándék vagy üzenet, amely ne lenne azonnal megsemmisíthető, eljelentékteleníthető és kiforgatható. Nagyjából ez történik. Ez történt. A racionális diskurzus terepe végletesen beszűkült. Sajnos ezt a problémát nem oldja meg a politika.

Ha a sajtó, az értelmiség, magát kívül helyezve mindezen, „a politika” megváltozására vár, akkor a helyzet csak romlani fog.

(Konkrétabban) Úgy esett, hogy két egymást követő napon is meghallgattam a közszolgálati rádió *Déli krónika* című műsorát. Nem vagyok rendszeres hallgatója a hírműsornak, de időnként rákapcsolok.

Mindkét alkalommal felbosszantott, hogy milyen tálalásban kapom a hírt, pontos és kiegyensúlyozott tájékoztatás helyett, hiszen nem egy kereskedelmi rádióról van szó, hanem a mindannyiunk adójából fenntartott és működtetett közrádió egyik vezető hírműsorát követtem.

Május 5-én az alábbi hírt - „A magyar államháztartás tavalyihoz hasonló hiányára számít idén is az Európai Bizottság. Az uniós testület előrejelzésében kitér arra, hogy azért várnak a magyar kormány 2,9 tized százalékos célkitűzésénél nagyobb mértékű hiányt, mert a Bajnai-csomag bejelentett intézkedéseiről egyelőre nem tudnak annyit, hogy hatásukat beépíthették volna prognózisukba...” - a következőképpen vezették fel: „Brüsszel nem hisz a magyar kormánynak?”

Felkaptam a fejem, mert ha valamiben jól teljesített Magyarország az elmúlt évben, ami miatt elismerést, sőt bizalomemelést kapott Brüsszeltől és az IMF-től is, az éppen az államháztartási hiány leszorítása volt.

Az említett felvezetés - „Brüsszel nem hisz a kormánynak” - vajon milyen interpretációja a fenti hírnek? Nem orientál-e már eleve negatív irányba? Vajon milyen retorikába illeszkedik? Retorikai vizsgálat híján is kérdés, hogy vajon milyen közhangulatot táplál?

Másnap ez a hír ütötte meg a fülem: „Éljenjárom vagyunk az uniós támogatások lehívásában vagy sereghajtók? A kérdés a parlamentben is vitát váltott ki. A Nemzeti Fejlesztési Ügynökségtől kapott adatok alapján: az elmúlt két évben eddig 313 milliárd forintot utaltak át a sikeres pályázóknak. Az uniós pénzek felhasználására is ugyanaz igaz, mint a statisztikai adatokra: minden attól függ, honnan nézzük. Bajnai Gordon miniszterelnök tegnap a parlamentben azt mondta: hazánk az EU-s támogatások lehívásában az élen jár. Az utána felszólaló Navracsics Tibor, a Fidesz frakcióvezetője viszont éppen az ellenkezőjét állította: a velünk csatlakozott államokkal összehasonlítva szinte minden mutatóban az utolsók vagyunk. A frakcióvezető kijelentette: az elmúlt két évben az uniós források négy százalékát sikerült kifizetni.”

Történetesen láttam a parlamenti közvetítésnek ezt a részét, és emlékeztem arra, hogy a miniszterelnök által adott tájékoztatás miről szólt és ahhoz képest miről a Fidesz frakcióvezetőjének reakciója. Ez alkalommal már írtam a Magyar Rádió szerkesztőségének, és megkérdeztem, vajon miért ezzel a felvezetéssel értesül a magyar állampolgár a miniszterelnök napirend előtti tájékoztatásáról: „Az uniós pénzek felhasználására is ugyanaz igaz, mint a statisztikai adatokra: minden attól függ, honnan nézzük”, illetve: „Éljenjárom vagyunk az uniós támogatások lehívásában vagy sereghajtók...” Hiszen a későbbiekben magából a hírből is kitűnik - ha van türelme bárkinek végighallgatni, majd kiszűrni a lényegét -, hogy sereghajtók az uniós támogatások lehívásában nem vagyunk. Ha ezt a tényt azzal állítják szembe, amit

Navracsics Tibor általánosságban mondott, akkor nagyjából az almát hasonlították össze a körtével.

Válaszában a szerkesztőség azt hangsúlyozta, hogy szerintük ezzel „Érthetően sikerült elmagyarázni a tudósításban is, miként lehet ugyanazt kétféleképpen értelmezni...”, továbbá, hogy „...a közszolgálati rádiótól annyi várható el, hogy az ellentmondásoknak utánajárjon, az állításokat ütköztesse”.

Egy ilyen válasz jól illusztrálja, hol tartanak a hazai közállapotok, amelyeket egy hírműsor is óhatatlanul csak leképez: a hír lényege már nem a tényszerű adat, hanem az, hogy a miniszterelnök állítását az ellenzék frakcióvezetője vitatja. Másodlagossá válik, hogy amit vitat, az tényszerűen miként felel meg a valóságnak.

Nem is beszélve az olyan mondatok relativizáló üzenetéről, hogy a statisztikai adatoknak nem kell hinni, mert attól függ, honnan nézzük őket. Hasonlóan indokolt a kérdés, vajon miért nem evidens, hogy mi egy felvezető mondat viszonya a később következő hírhez? Miért nem evidens, hogy ha egy ilyen mondat relativizál, akkor az egész hír idézőjelbe kerül? (Ezzel a körítéssel az állampolgárt tájékoztatás helyett elbizonytalanítják, éppen azok, akiknek az volna a dolguk, hogy eligazítsák, ez esetben, ráadásul, a közszolgálat képviselőiként.)

Sajnos az ilyen és ehhez hasonló példák hosszan lennének sorolhatók, főleg ha a merítést kiterjesztjük például az írott sajtóra vagy a magukat egyébként függetlennek és objektívnek deklaráló sajtóorgánumokra. Valóban függetlenek, csupán az a kérdés, mitől? Van-e olyan szakmai standard vagy etalon, amelyhez az újságíró méri magát, és amelytől viszont nagyon is függ, amikor informál?

A *Népszabadság* május 21-én például a következő címmel jelentetett meg cikket a kormány adócsomagjáról: *Kellemetlen meglepetések az adócsomagban*.

Sokak számára bizonyára számos kellemetlen meglepetés is található az adócsomagban. De biztos, hogy ez a felütés fejezi ki legjobban ennek a kormányintézkedésnek a lényegét? A cím negatív üzenete egyértelmű. Holott olyan kérdésről van szó, amely valakik számára mindig kellemetlen lesz, de amelyet régóta szorgalmaznak a szakértők, többek közt e sajtótermék hasábjain is. Kinek szól a hír? Mi a cél egy ilyen címadással?

Hogy legyen példánk a „hangulatfestő” elemzői gyakorlatról is, vegyünk egy konkrét hivatkozás nélküli, nagyon tipikus gondolatmenetet:

Kedvelt megállapítás, miszerint Magyarországon nem szélsőjobbaldali veszély van, pusztán riogatás a szélsőjobbaldali veszéllyel. Aki riogat, az nem valós aggodalom miatt teszi, hanem mert úgymond nincs más a tarsolyában. Ebből mindjárt az is következik, hogy a szélsőjobbaldali veszélyt az produkálja, akinek jól jön a politikájához. A végkövetkeztetés világos: nem is érdemes foglalkozni a szélsőjobbaldali veszéllyel, sőt azzal a kérdéssel sem, hogy akinek állítólag nem érdeke riogatni, az milyen viszonyban van ezzel a szélsőjossal? Vajon ő miért nem riogat, ha annyira célravezető a riogatás? És főleg, ha neki van más is a tarsolyában, akkor miért is tartja titokban? De főleg, miért is nem zavarja kicsit jobban az elemzőket (mindannyiunk érdekében), hogy titokban tartja?

Hasonló „axiomatikus” megállapítások: „Most hagyjuk az ellenzék kritizálását, már 7 éve ez a kormány van hatalmon”. „Az ellenzéknek az a dolga, hogy mindent kritizáljon, hogy támadja a kormányt.” „Kritikákban ne tegyünk összehasonlításokat, mert az „visszamatogatás”. „A sajtónak mindig a hatalmon lévőket kell kritikusan kezelnie.”

Ha jól meggondoljuk, a látszólag logikus állítások „közös nevezője”, hogy a racionális vita kikerülését célozzák avagy segítik elő. Mert érvek esetén természetesen nagyon is van annak létjogosultsága, hogy megkérdőjelezzük bármely ellenzék felelőtlenségének korlátlanságát. Van létjogosultsága összehasonlítások felvetésének, hogy rákérdézzünk: ellenzékéből állíthatja-e bárki éppen az ellenkezőjét annak, amit kormányon tett vagy tenni fog, illetve tennie kell? Nem beszélve arról, hogy a „visszamatogatás” kifejezetten kívánatos minden esetben, amikor összefüggések feltárása vagy

következtetések levonása érdekében kerül rá sor.

Szofisztikáltabb változatok: „Az ellenzék érthető módon nem tárja fel szándékait, hiszen szavazatmaximalizálásra törekszik.” A kormányerőknél már nem ilyen megengedők: „az emberek elvárják, hogy őszintén beszéljenek velük, joguk van megtudni az igazságot”. A mai magyar valóságban ilyen módon sikeresen ősbünné emelt őszödi beszéd kapcsán az a kifogás: „az volt a baj, hogy nem az egész ország előtti beismerés volt”, „az volt a baj, hogy a választási kampányban nem hangzott el”.

A mai ellenzék ez ügyben sem éri bírálát: „az ellenzéknek nem kell, hogy programja legyen, majd ha ők kormányoznak, akkor kell számon kérni rajtuk”.

Ha ezeket az állításokat vesszük szemügyre, itt is az a közös nevező, hogy a valódi összefüggéseket kenik el kifinomult technikával. Nemcsak a politikusokat mentik fel az alól, hogy nézeteiket, érveiket ütköztessék, hanem a sajtót és az elemzőket is.

(Következtetés)

Mint a bevezetőben megjegyeztem, tudatos politikai törekvés eredménye, hogy mindez Magyarországon így alakult. Az előfeltétele az volt, hogy a társadalomra rá lehessen kényszeríteni a dichotómiákban való gondolkodást. Így lehet elérni, hogy mindenki feledkezzen el arról, hogy egy politikai erőterben él, s ha ebben az egyik fél magatartása soha nem vizsgálható, miközben nagyon is hat, akkor a másik fél körül előbb-utóbb óhatatlanul elfogy - viták nélkül is - a levegő.

Ez a kommunikációs stratégia azért is eredményes lehetett, mert a sajtónak is roppant kényelmes helyzetet teremtett. Mint láttuk, megelégedhet azzal, hogy az egymásnak gyökeresen ellentmondó nyilatkozatokat ismerteti. Csakhogy ezzel minőségileg új helyzet jött létre, ahol már az is állásfoglalásnak tűnik, ha a „kívülálló” újságíró, elemző időnként felfedezi a tényekhez való közelebbi viszonyt valamely politikusi megnyilvánulásban. Ha ez kormányon lévőknel történik - márpedig logikusan velük történik, hiszen ők kormányoznak, s ezt csak a valóság talaján tehetik -, akkor ez nem megy némi kiegyensúlyozó észrevétel, bírálát nélkül az „objektivitás” hazai értelmezése jegyében, és az említett erőter említett befolyásolásának következményével.

Van alkotmányunk? Sajtótörvényünk? Médiatörvényünk? Van.

Közhely már, hogy a jog nem mindenható, hogy annyit ér a norma, amennyit betartanak belőle. Ez pont így van a sajtószabadságra, a tájékozódáshoz való jogra, a közszolgálatosság tartalmára vonatkozó szabályok sokaságával is. A hazai jogrendszer mindezekkel rendelkezik. Mint ahogyan rendelkezünk szankciórendszerrel is e szabályok megsértése esetére - egyik sem működik jól.

Amivel nem rendelkezünk, az a mentalitás, hogy a szabályokat a törvény szellemének megfelelően értelmezve akarjuk betartani. Ma Magyarországon az itt vázolt axiomatikus üzenetek vésődnek be és adnak gellert a gondolkodásnak, a demokratikus normák valódi tartalma helyett.

Nincs olyan szabály, hogy minden egyes hírszerkesztőnek értenie kell egy hír lényegét, és ha erre nem képes, akkor más feladattal kell megbízni. Nincs olyan szabály, hogy legyen kurázi a riporterben kérdezni, hogy legyen fontosabb számára a szakma éthosza, a tényekhez való ragaszkodás, mint a megfelelés az uralkodó trendeknek. Ugyanez vonatkozik a jogállami intézmények működtetőire is. A baj az, hogy ilyen szabályokat nem lehet, nem érdemes hozni. Érvényesítésük nélkül viszont semmiféle demokratikus nyilvánosság és közrend nem működik. Tehát a kilábalást mégis csak itt, ezen a ponton lehet és kell elkezdeni: az „immunrendszer” dolga, hogy védekezzen a kór ellen, mielőtt teljesen védtelenné válunk vele szemben.